

Załącznik do Regulaminu Regionalnej Odznaki Krajoznawczej PTTK „Twierdza Kołobrzeg”

Twierdza Kołobrzeg (niem. *Festung Kolberg*) – nowożytnie miasto-twierdza powstałe w XVII w. poprzez rozbudowę i modernizację fortyfikacji Kołobrzegu. Kołobrzeg od XVII w. miał charakter miasta-twierdzy, rolę tę pełnił także podczas II wojny światowej. Największe fortyfikacje zbudowano w XVII i XIX w. Niektóre z nich zachowały się do dziś. Kołobrzeg miał bardzo dogodne położenie obronne – od pn. Morze Bałtyckie, od zach. rzeka Parsęta, a od płd. mokradła, które w razie potrzeby można było dodatkowo zalać półmetrową warstwą wody przy pomocy Batardeau – nieistniejącego już dzieła fortyfikacyjnego, które dla twierdzy pełniło potrójną rolę: po pierwsze zapory wodnej, którą zamykano koryto rzeki Parsęty, co powodowało wypełnianie się fosy fortecznej, a także zalewanie okolicznych bagien; po drugie mostu; po trzecie posiadało w swej konstrukcji galerię strzelecką dla prowadzenia ognia wzdłuż rzeki. Pomimo ogromnych zniszczeń miasta w 1945 r. i powojennych wyburzeń w Kołobrzegu zachowało się wiele obiektów stanowiących kiedyś elementy twierdzy. Zaliczają się do nich zarówno nowożytnie fortyfikacje budowane od XVII do XIX w. jak i budynki wojskowe wzniesione w XX w., lub cywilne adaptowane na cele obronne w latach 1944-45.

Zachowane fortyfikacje Twierdzy Kołobrzeg:

1. **Bastion Magdeburg** – dzieło fortyfikacyjne, którego początki sięgają połowy XVII w. Zlokalizowany na prawym brzegu Parsęty w pobliżu Batardeau. Do lat 80. XX w. bastion od strony miasta otoczony był fosą, zasypaną podczas budowy nowego odcinka drogi wojewódzkiej DW102 łączącego ul. Młyńską z ul. Kamienną, o przebiegu równoległym do ul. Budowlanej. Z dawnego bastionu zachował się ceglany mur i kamienna podmurówka. Na terenie dawnego fortu mieści się obecnie parking i magazyny.
2. **Bastion Pomorze** (niem. *Bastion Pommern*) – należał do południowo wschodniego systemu umocnień kołobrzesckiej twierdzy, sąsiedował z Bastionem Magdeburg. Pozostałości dzieła fortyfikacyjnego zostały wkomponowane w Park im. gen. Henryka Dąbrowskiego. Z dawnego fortu zachowały się zarysy umocnień ziemnych i fosa.
3. **Bastion Geldern** – dzieło fortyfikacyjne na Wyspie Solnej złożone z kilku obiektów: Bastion Geldern I, Bastion Geldern II, Redan Geldern I, Redan Geldern II oraz Reduta Geldern. Zadaniem bastionu była obrona ważnego dla twierdzy szlaku komunikacyjnego z Kołobrzegu do Trzebiatowa oraz osłona jedyne go stałego mostu łączącego prawy i lewy brzeg Parsęty. Bastiony na Wyspie Solnej powstały w XVIII w., a w XIX w. zostały zniwelowane. Na ich miejscu obecnie stoją m.in. szpital miejski i cerkiew greckokatolicka. Jedynym zachowanym po nich śladem jest Brama Radzikowska (niem. *Geldern Tor*) z 1708 r., która stanowiła wjazd do twierdzy od strony zachodniej. Pod koniec XVIII w. nadano jej formę klasycystyczną. Obecnie jest to piętrowy budynek ze sklepionym przejazdem w przyziemiu i częścią mieszkalną na piętrze.
4. **Most obronny** (niem. *Batardeau*) – w przeszłości unikatowy system spiętrzający wodę na rzece w przypadku oblężenia twierdzy. W skład Batardeau wchodziły: stawidła, galeria strzelecka oraz Most z Orłami. Obiekt był wykorzystany do obrony miasta po raz ostatni w 1945 r. Po II wojnie światowej niszczał i ulegał dewastacji. W 1986 r. został poważnie uszkodzony przez prace saperskie na Parsęcie. W latach 1987-88 na polecenie władz bez wcześniejszego porozumienia z konserwatorem zabytków dokonano jego rozbiórki. Po budowlu pozostały nieliczne fragmenty w nurcie rzeki, na których pod koniec lat 80. XX w. zbudowano nowy most. Od kilkunastu lat trwają starania o rekonstrukcję tego założenia obronnego.
5. **Fort Ujście** (niem. *Fort Münde*) – wzniesiony w latach 1770-74 u ujścia Parsęty na prawym brzegu rzeki w miejscu, w którym wcześniej od 1627 r. znajdował się szaniec ziemny. Powodem zbudowania bastionu były doświadczenia wojenne z lat 1760-61.

Okazało się bowiem, że dotychczasowe umocnienia nie są w stanie zapobiec opanowaniu portu wojennego przez przeciwnika. Od XIX w. na obiekcie od strony morza usytuowana była latarnia morska. W latach 1832-36 fort zmodernizowano. W 1945 r. był to ostatni niemiecki punkt obrony Twierdzy Kołobrzeg, ewakuowany w nocy z 17 na 18 marca. Po II wojnie światowej na rotundzie fortu żołnierze radzieccy zbudowali nową ceglana latarnię morską, która oprócz funkcji użytkowych w okresie PRL odgrywała rolę pomnika bohaterstwa Armii Radzieckiej. Trzon fortu stanowi trzykondygnacyjna ceglana rotunda, w której na poziomie piwnicznym znajdował się magazyn, przyziemie stanowiło pomieszczenie dla piechoty, a piętro stanowisko artylerii. Od zewnątrz bastion otoczony jest ceglany murem. Fort udostępniony jest do zwiedzania. W okresie letnim wokół dzieła fortyfikacyjnego od strony portu rozlokowane są kramy z upominkami, część terenu zajmuje skwer zieleni, w piwnicach rotundy urządzono kawiarnię, a na latarni morskiej znajduje się taras widokowy.

6. **Luneta Lębork** (niem. *Luneta Lauenburg*) – rawelin należący do południowo-wschodniego systemu umocnień kołobrzesckiej twierdzy. Zlokalizowany w pobliżu Bastionu Pommern. Reliktem tego dzieła fortyfikacyjnego jest zadrzewiona wysepka na fosie miejskiej w Parku im. gen. Henryka Dąbrowskiego.
7. **Reduta Bagienna** (niem. *Reduta Morast*) – powstała w latach 1770-74 na pn. cyplu Wyspy Solnej. Wraz z Fortem Ujście stanowiła kluczowy punkt obronny kołobrzesckiego portu i ujścia Parsęty. W latach 1832-36 obiekt zmodernizowano. Na cześć jednego z obrońców Kołobrzegu z 1807 r., chorążego Ferdinanda von Schilla reduta została nazwana w XIX w. Redutą Schilla (niem. *Schill Redute*). Budowla ma kształt pięcioboku. Składa się z wału ziemnego, ceglano-muru i czterech budynków. W 1945 r. reduty bronili niemieccy marynarze. Był to jeden z najdłuższych broniących się bastionów podczas bitwy o Kołobrzeg. Po II wojnie światowej zasypano fosę oddzielającą redutę od strony miasta. Przez wiele lat obiekt był w posiadaniu klubu żeglarskiego „Joseph Conrad”. Obecnie wokół szanca znajduje się port jachtowy, a zabudowania forteczne zostały zaadaptowane na restaurację i niewielki amfiteatr.
8. **Fort Napoleona** (niem. *Hohe-Berg Schanze*) – wzniesiony w 1807 r. w miejscu wcześniejszego szanca z XVIII w. Podczas słynnego oblężenia twierdzy z pocz. XIX w. stanowił punkt obronny na przedpolach południowej części twierdzy (Wysoka Górka) przy szlaku komunikacyjnym do Karlina. W marcu 1945 r. doszło tutaj do potyczki niemieckich i radzieckich wojsk pancernych, podczas którego uległy zniszczeniu wszystkie radzieckie czołgi nacierające na szaniec. Obecnie w miejscu dawnego fortu zlokalizowana jest pętla autobusowa linii nr 7, za nią znajdują się pozostałości fortecznych wałów ziemnych.
9. **Fort Wilczy** (niem. *Wolfsberg Schanze*) – zaprojektowany w 1807 r. w celu ochrony portu kołobrzesckiego od wschodu. Budowano go w czasie, gdy Francuzi podchodzili pod Kołobrzeg. Pierwotnie miał kształt trójramiennej gwiazdy zwieńczonej na każdym końcu blockhausem. Dodatkowo szaniec otoczony był trzymetrowym wałem i suchymi rowami z palisadą. Tutaj toczyły się najcięższe walki w 1807 r. Tędy też gen. Louis Henri Loison zamierzał zdobyć Kołobrzeg. Na fort nacierały kilkakrotnie oddziały polskiej piechoty, której obóz znajdował się na grobli w kołobrzesckim lesie (obecnie Ekopark Wschodni). Bastion wielokrotnie przechodził z rąk do rąk. Podczas jednego ze szturmów na szaniec zginął zastępca komendanta twierdzy kpt. Karl Wilhelm Ernst von Waldenfels. Uczczono go później nadając jednej z fortyfikacji jego imię (niem. *Waldenfels Schanze*). W latach 1832-36 fort przeszedł gruntowną modernizację. Nadano mu wówczas nazwę Fort Gneisenau. W 1925 r. obiekt przebudowano na amfiteatr, a na przedpolu szanca zbudowano miejski hipodrom. W 1945 r. zorganizowano tutaj silny punkt obronny. Po II wojnie światowej, do połowy lat 50. XX w. fort był w rękach Ludowego Wojska Polskiego. Później ponownie przekształcono go w amfiteatr. W latach 1968-91 odbywały się tutaj Festiwale Piosenki Żołnierskiej, a obecnie różne koncerty i imprezy masowe, m.in. Festiwal Interfolk i Festiwal Gama.

10. **Reduta Solna** (niem. *Salinen Schanze*) – zbudowana w latach 1832-36, w wyniku doświadczeń wyciągniętych z bitwy w 1807 r. Pierwotnie w jej miejscu stał niewielki szaniec (niem. *Salinen Brückenkopf*), który osłaniał twierdzę od strony nieistniejącej od poł. XIX w. kołobrzesckiej tężni. Reduta w kształcie lunety składa się z wału ziemnego, fosi i dwóch budowli – pierwszej ceglanej w kształcie dwóch połączonych rotund i drugiej ukrytej w wale ziemnym. W 1945 r. za obronę reduty odpowiedzialny był oddział Volkssturmu. Po II wojnie światowej Reduta Solna zachowała się w bardzo dobrym stanie. Obecnie wykorzystywana jest przez Związek Harcerstwa Polskiego jako baza żeglarska, miejsce biwakowe i atrakcja turystyczna dla dzieci.
11. **Szaniec Kleista** (niem. *Kleist Schanze*) – wybudowany w latach 1832-36, sąsiedował z nieistniejącym dziś Szańcem Heydego (niem. *Heyde Schanze*). Zadaniem fortyfikacji była obrona portu kołobrzesckiego od strony zach. W 1945 r. została silnie obsadzona przez oddział niemiecki, który skutecznie odpierał nacierające od strony Grzybowa oddziały polskie. Po II wojnie światowej obiekt wszedł w skład kompleksu portu wojennego użytkowanego przez Marynarkę Wojenną. W latach 50. XX w. na szańcu wzniesiono stanowiska 19 Baterii Artylerii Stałej, która była użytkowana przez Wojsko Polskie do lat 70. XX w. Obecnie istnieją plany adaptacji fortyfikacji na cele skansenu wojskowego.
12. **Szaniec Siederland** (niem. *Siederland Schanze*) – powstał w XIX w. W 1945 r. były tutaj zlokalizowane stanowiska broni maszynowej i obronne schrony bojowe. Obecnie po bastionie pozostało niewielkie wzniesienie w pobliżu Białych i Czerwonych Koszar.
13. **Szaniec Waldenfelsa** (niem. *Waldenfels Schanze*) powstał nad brzegiem morza w latach 1832-36 w miejscu, gdzie w 1807 r. rozgrywały się najkrwawsze i najcięższe walki między obrońcami Twierdzy Kołobrzeg i 1 Pułkiem Piechoty Legii Poznańskiej. Rolą szanca była osłona rubieży twierdzy i portu. Szaniec Waldenfelsa sąsiedował z Fortem Wilczym i razem z nim tworzył system wschodnich umocnień Kołobrzegu. Bastion w kształcie redanu zbudowany był z dwóch wałów ziemnych z kazamatami oraz fosi od strony pn. i wsch. Od strony morza zabezpieczony był potężnym wałem z głazów. Od 1887 r. teren wokół dzieła fortyfikacyjnego zaczęto przystosowywać do celów rekreacyjnych uzdrowiska. Zasypano część fosi, posadzono drzewa, wewnątrz zbudowano ogrodową restaurację, a na wale, od strony morza szklany dom, w którym urządzono kawiarenkę. Było to jedno z najmodniejszych miejsc kurortu, miejsce licznych wycieczek i spacerów zwane „Kamiennym Szańcem”. W 1945 r. obiekt przystosowano do celów obronnych. Po II wojnie światowej fort ulegał dewastacji. W 1972 r. władze wojewódzkie zdecydowały o jego rozbiórce. Mimo protestów i bez wcześniejszych konsultacji naukowych zburzono kamienny falochron od strony morza, a pozyskany materiał przekazano do Gdańska, gdzie posłużył do budowy Portu Północnego. Pozostały tylko ruiny, które w 1995 r. zostały wykorzystane do stworzenia punktu gastronomicznego i dyskoteki. Po zburzeniu i wywiezieniu kamiennego falochronu szanca nasiliła się erozja brzegu morskiego i zanikanie plaży, dlatego pod koniec lat 80. XX w. zdecydowano o ponownym umocnieniu terenu przez zastosowanie ścianki wodoszczelnej Larsena. Prace te nie przyniosły jednak zamierzonego skutku. Od kilkunastu lat wokół ruin „Kamiennego Szańca” prowadzone są intensywne prace zabezpieczające brzeg przed erozją. Pojawiły się również propozycje rekonstrukcji kamiennego falochronu.
14. **Bateria przeciwlotnicza i przeciwokrętowa Nettelbeck** (niem. *Flak und Küstenbatterie Nettelbeck*) – powstała w latach 30. XX w. w pobliżu basenu rybackiego. W 1939 r. znajdujące się na jej wyposażeniu działa zostały zdemontowane i przeniesione do Sillenstede pod Wilhelmshaven. W 1945 r. umocnienia baterii nie zostały wykorzystane w obronie miasta i przetrwały bitwę o Kołobrzeg. Po II wojnie światowej dawne stanowiska ogniowe znalazły się na terenie kołobrzesckiego portu wojennego. W latach 80. XX w. na jednym z dawnych bunkrów baterii wzniesiono wieżę radaru brzegowego do wykrywania i śledzenia celów nisko lecących i nawodnych N-23 Damieła. Do dziś obiekt jest wykorzystywany przez Marynarkę Wojenną Rzeczypospolitej Polskiej.

Inne zachowane obiekty wojskowe:

1. **Akademia Rycerska** – zbudowana w 2. poł. XVII w. w stylu renesansu florenckiego. Uczelnia była jedną z pierwszych wyższych szkół wojskowych w Europie. W XVIII w. budynek szkolny został zamieniony na arsenał. W 1945 r. nie uległ większym zniszczeniom. W latach 60. XX w. został wyremontowany. Obecnie w gmachu mieści się hala sportowa, w piwnicach natomiast restauracja.
2. **Areszt garnizonowy** – pozostałość dawnych koszar wojskowych istniejących wzdłuż rzeki Parsęty od XVIII w. Sąsiaduje z Bramą Radzikowską i kuźnią. W przeszłości w obiekcie znajdował się areszt garnizonowy zwany przez żołnierzy „Vater Philipp”. Później był tu m.in. posterunek żandarmerii wojskowej, Urząd Bezpieczeństwa, przychodnia. Od 1998 r. należy do Świadków Jehowy i służy jako Sala Królestwa.
3. **Białe Koszary** – wzniesione w 1903 r. W zabudowaniach mieściły się koszary artylerii niemieckiej (niem. *Artillerie-Kasserne*). W 1945 r. był tutaj ważny punkt obrony Twierdzy Kołobrzeg. Po II wojnie światowej obiekty były użytkowane przez Ludowe Wojsko Polskie. Po likwidacji w latach 90. XX w. stacjonujących w nich jednostek wojskowych Wojska Polskiego koszary należały do Agencji Mienia Wojskowego i zostały wystawione na sprzedaż. Obecnie służą celom cywilnym.
4. **Czerwone Koszary** – wzniesione w 1900 r. W zabudowaniach mieściły się koszary piechoty niemieckiej (niem. *Infanterie-Kasserne*). W 1945 r. był tutaj ważny punkt obrony Twierdzy Kołobrzeg. Po II wojnie światowej budynki były użytkowane przez Ludowe Wojsko Polskie. Po likwidacji w latach 90. XX w. stacjonujących w nich jednostek wojskowych Wojska Polskiego koszary należały do Agencji Mienia Wojskowego i zostały wystawione na sprzedaż. Obecnie służą celom cywilnym.
5. **Koszary Waldenfelsa** – wzniesione w latach 30. XX w. dla wojsk przeciwpancernych. Po II wojnie światowej budynki były użytkowane przez Ludowe Wojsko Polskie. Obecnie stacjonuje w nich 8 Batalion Remontowy.
6. **Kuźnia** – parterowy, ceglany budynek, wchodzący w skład zabudowań koszar wojskowych z połowy XVIII w., położonych na Wyspie Solnej wzdłuż rzeki Parsęty.
7. **Podczele** – osiedle wojskowe zbudowane w latach 1935-39 dla personelu lotniska Luftwaffe w Bagiczu. Użytkowane przez Niemców do 1945 r. Po II wojnie światowej zajęte przez Armię Czerwoną. W latach 60. XX w. w związku z modernizacją lotniska w Bagiczu osiedle zostało rozbudowane. W 1992 r. po opuszczeniu budynków przez żołnierzy radzieckich zostało włączone w granice administracyjne Kołobrzegu. W latach 90. XX w. dawne koszary i domy mieszkalne zostały zaadoptowane na cele cywilne. Obecnie jest jedną z dzielnic mieszkaniowych Kołobrzegu.
8. **Stacja Radarowa Kondor** – placówka radiolokacyjna pod Kołobrzegiem nosiła kryptonim „Funkmeßgerät Stellung 1. Ordnung Kondor” i znajdowała się w pobliżu Ustronia Morskiego. Był to obiekt wojskowy zbudowany w czasie II wojny światowej, którego zadaniem było namierzanie nieprzyjacielskich samolotów. Na wyposażeniu jednostki były dwa olbrzymie radary o antenach parabolicznych do obserwacji powietrznej, naprowadzania myśliwców i współpracy z artylerią typu FuMG 65 Würzburg-Riese oraz jeden do śledzenia sytuacji powietrznej i ostrzegania wojsk typu A1 Freya. Dziś po tej stacji radarowej pozostały jedynie betonowe fundamenty obrotowych cokołów niemieckich radarów typu FuMG 65 Würzburg-Riese.
9. **Strzelnica wojskowa** – znajduje się w Lasku Załęże. Przed II wojną światową była to strzelnica niemieckiego garnizonu w Kołobrzegu. W 1945 r. teren ten należał do zachodniego odcinka obrony. Tu bronić się miały oddziały Volkssturmu. Ogień ze strzelnicy i z pobliskich zabudowań przez pewien czas skutecznie blokował działania polskich oddziałów próbujących przebić się do portu. Dziś z całego kompleksu pozostały jedynie zarysy wałów strzelnicy.